

II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ BATICILIK AKIMININ AHLAK ANLAYIŞININ DEĞERLENDİRİLMESİ

Muhammed Ali YAZIBAŞI*

Öz

Bu makalede II. Meşrutiyet döneminde düzenli ve sistemli halen gelen fikir akımlarından Batıcılık Akımının ahlak ve ahlak eğitimi anlayışı irdelenecektir. Bu amaçla, Abdullah Cevdet, Celal Nuri ve Tevfik Fikret gibi Batıcılık akımının temsilcilerinin ahlak ile ilgili görüşleri incelenmiştir.

Bu dönemde siyasî ve fikrî akımlar ile dönemin aydınlarının üzerinde bulunduğu ortak nokta “Ülkenin nasıl kurtulacağı?” sorusu olmuştur. Bu sorunun cevabı olarak da “Ülkenin kurtuluşu iyi bir ahlak eğitimi ile mümkündür.” olmuştur. Çünkü bu dönemde özellikle Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşından sonra yaşanan sorunların, savaşların yenilgi ile sonuçlanmasının sebebinin ahlakî çöküş olduğuna inanılmıştır. Ancak ahlak eğitiminin temellendirilmesi konusunda fikir ayrılığına düşülmüştür. Bazıları ahlak eğitiminin dine dayalı olarak verilmesini savunurken, diğerleri Batı kaynaklı pedagojiye dayalı ahlak eğitimi savunmuştur. Batıcılar ahlak eğitiminin dinden uzak, akla, bilime ve batı kaynaklı pedagojiye dayalı olması gerektiğini savunmuşlardır.

Anahtar Kelimeler: Ahlak, Ahlak Eğitimi, II. Meşrutiyet, Batıcılık.

EVALUATION OF THE WESTERNIST MOVEMENT'S OPINIONS ABOUT MORALITY IN II. MEŞRUTİYET PERIOD

Abstract

It will be evaluated throughout that article westernist movement's opinions about morality and moral education that was one of the accepted systematically and regular way of thought during II. Mesrutiyet. For that purpose, the views about morality of Abdullah Cevdet, Celal Nuri and Tevfik Fikret, who were the defendants of westernist view-point, are examined.

* Öğretmen, Milli Eğitim Bakanlığı, muhammedaliyazibasi@mynet.com

The core point upon which intellectuals and political movements agreed was the question of “how the country could be saved?” The answer of that question was “the salvation of the county could be only by a well moral education”. Since there was a thought which was prevailed in that period that the main reason of the problems which had been faced after World War I and the cause of defeats were moral degradation. However, there was difference in thought about the bases on which moral education established. Some believed that moral education should be based on religious principles, while others defend the moral education based on western pedagogical principles. Westernist thinkers had argued that moral education must be based on reason, science and western originated pedagogies abstaining from religious principles.

Keywords: Morality, Moral Education, II. Mesrutiyet, Westernism.

Giriş

18. ve 19. yüzyıl, 20. yüzyılın siyasi, iktisadi ve sosyal temellerinin atılmaya başlandığı ve buna bağlı olarak birbirinden çok farklı değişme ve gelişmelerin yaşandığı bir dönem olmuştur. Temelinde Rönesans ve Reform hareketlerinin, coğrafi keşiflerin, ilmi ve teknik buluşların gerçekleştiği bu gelişmeler gerek 19. yüzyıl gerekse 20. yüzyıl dünyasında, insanların fikir ve davranışlarında köklü bir değişikliğe neden olmuştur.

Fransız ihtilalı sonrasında da milliyetçilik düşüncesi Avusturya ve Osmanlı gibi imparatorlukları etkilemeye başlamıştı. Her millet kendi bağımsızlığını elde edebilmek için çeşitli girişimlerde bulunmaya başlamışlardı.

Osmanlı gerek yapısı gereği gerekse Batı'ya sınır olması nedeniyle bu gelişmelerden etkilenmişti. Osmanlı içine düşmüş olduğu bunalımdan kurtulmak için çareler aramıştı. Bu çare aramaların başlangıcını 17. yüzyılın ilk yarısına kadar dayandırmak mümkündür. 1622 yılında II. Osman ve daha sonra IV. Murat onları takiben Köprülü ailesine mensup vezirler bazı ıslah hareketlerine girişmişlerdi. Ancak bu

girişimler bozulan düzeni kuvvete dayanarak ve Batı'nın tesirinden uzak bir şekilde olmuştu. Daha sonra Lale Devri, Nizam-ı Cedîd, Tanzimat Fermanı, Islahat Fermanı, I. Meşrutiyet ve II. Meşrutiyet Osmanlı'nın Batı karşısındaki zor durumdan kurtulmak için ve Batı'nın tesiriyle yapılan girişimler olmuştu.¹ Bu batılılaşma girişimleri kısmi kalmamıştı. Savaşlardaki yenilgilerden dolayı askeri alanda başlayan Batı kaynaklı ıslahat girişimleri, ilmi ve sosyal yenilikleri de beraberinde getirmişti. Bir toplumu meydana getiren unsurlar ve müesseseler birbiriyle, ilintili olduğu için birindeki aksaklık diğerini etkilediği gibi, bir konuda yapılan yenilik ve değişim de diğerlerini etkilemekteydi.

Osmanlı'daki 17. yüzyılın başlarında başlayan ve öncelikle askeri alanda icra edilen Batı'ya açılma ve ıslahat hareketleri, Tanzimat ile hızlanmıştı. I. ve II. Meşrutiyet'in ilanını ile devletin kurtuluşuna çareler arama arayışları zirveye ulaşmıştı.² Bu dönem zaman olarak kısa olmasına rağmen otuz yıllık bir II. Abdülhamit döneminden sonra sınırsız bir özgür ortamın olmasından dolayı farklı fikirlerin ortaya atılıp, rahatlıkla tartışıldığı bir dönem olmuştu. Bu dönemde yapılan tartışmaların temelini de "Bu ülke nasıl kurtulur?" sorusu oluşturmaktaydı.

Osmanlı'yı çöküşten kurtarmakla ilgili farklı fikirler 17. yüzyılın ikinci yarısında başlamasına rağmen, bu düşünce akımları ancak II. Meşrutiyet Döneminde düzenli hale gelebilmişlerdi. Bu dönemde toplum üzerinde etkisi olan ve çok sayıda taraftar toplayan fikir akımları, Osmanlıcılık, Türkçülük, İslâmcılık ve Batıcılık'tı.³ Bu akınların yanında

¹ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri*, (İstanbul: Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık, 1999), s. 29-101.

² Osman Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, (İstanbul: Eser Matbaası, 1977), c.1-2., s. 418-419; Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, (çev. Metin Kıratlı, Ankara: TTK Yayınları, 1970), s. 107.

³ Söz konusu tespit hakkında daha geniş bilgi için Bkz., Ziya Gökalp, "Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muassırlaşmak", *Türk Yurdu* 35, (7 Mart 1329): 184; Yusuf Akçura, *Üç Tarz-ı Siyaset*, (Hzrlı. Enver Ziya Karal, Ankara: 1976), s. 6-8; Peyami Safa, *Türk İnkılâbına Bakışlar*, (İstanbul: İnkılâp Kitapevi, 1977), s. 28-29.

toplumda geniş etkisi olmayan⁴ Meslek-i İçtimai ve Sosyalizm Cereyanı da bu dönemde varlıklarını sürdürmüşlerdir.⁵

Bu fikir akımlarının ortak hedefi Osmanlı'yı çöküşten kurtarıp, Batı karşısında saygın bir duruma getirmektir. Fakat her bir fikir akımı ulaşılacak hedef için farklı yöntem ve düşünceler ileri sürmüştü. Dönemin fikir akımlarındaki düşünce farklılığı toplumun düşünce ve fikir yapılarına da etki etmişti. Bu durumu 1917 yılında Maarif bütçesi görüşmeleri yapılırken Basra Mebusu Hilmi Bey şöyle ifade etmektedir: "...Efendiler, terbiye-i içtimaiye nokta-i nazarından memlekette üç grup, üç cereyan hasıl olmuştur: Bu cereyanlardan birincisi, Fransız tefekkürüne mağlup olan gençlerimiz, garp medeniyeti ananâttan tecerrüt etmedikçe terakki etmemiştir. Binaenaleyh biz de dinden ve ananâtı milliyeden tebaut edersek terakki ederiz, fikrini memlekete yaymışlardır. Tabii bu fikrin ne kadar muzır ne kadar fena olduğunu heyeti celile ve millet takdir eder. İkinci grubu teşkil eden medrese mutaassıplarıdır. Bendeniz de medreseli olduğum halde medrese mutaassıpları diyorum. Bunlar da fûnun-u cedideden, hakayıktan gafil oldukları için, garp medeniyetinin İslâmiyetle telif olamayacağına zahip olarak garptan uzaklaşmak cihetini gaye ittihaz etmişlerdir. Üçüncü grubu, hakiki mektep ve medrese görmüş, münevver tabaka teşkil ediyor ki, onlar diyanet-i İslâmiyenin hiçbir vakitte mâni terakki olmayıp, belki âmili terakki bulunduğu ve medeniyetle ulum ve fûnûn ne kadar terakki ederse, hakâik-i İslâmiyenin o nispete kadar takdir ve tebcil olacağına ve o nispete hikmeti celile-i İslâmiyenin anlaşılacağına kanaat eden zevâttir. Memlekette bu üç cereyan birbirine mültezât olarak devam edip gidiyor."⁶ Hilmi Bey'in konuşmasında

⁴ Yavuz Aslan, *Türkiye Komünist Fırkası'nın Kuruluş ve Mustafa Suphi*, (Ankara: 1997), s. 1.

⁵ Recai Doğan, "II. Meşrutiyet Dönemi Eğitim Hareketlerinde Din Eğitim-Öğretimi", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 28, (1998): 362-363.

⁶ Beyza Bilgin, *Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi*, (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1988), s. 48.

Osmanlı toplumunda üç farklı fikrin hâkim olduğu anlaşılmaktadır. Bunlarda ilki gelenek ve dini ülkenin kalkınmasına engel görmektedirler. Dolayısıyla bunların kaldırılarak Batı'da ne var ise tamamıyla Osmanlı'ya aktarılmasını istemektedirler. İkinciler ise tam tersine toplumun geleneklerine ve dine sarılmakta ve Batı'ya tamamen kapıların kapatılması gerektiğini savunmaktadırlar. Üçüncüler Batı'daki gelişmeler ile İslâm dinini telif etme yolunu tercih etmektedirler. Onlar toplumun geleneklerini ve İslâm dinini terk etmeden, Batı'nın fen ve teknolojisinde faydalanılması gerektiğini savunmuşlardır.

Batıcılık Kavramı

Batıcılık kavramı, Medenileşme, Garplılaşma, Muasırlaşma, Avrupalılaşma, Batılılaşma, Yenileşme, Uygarlaşma, Çağdaşlaşma, Modernleşme".... vb. terimlerle de ifade edilmiştir.⁷ Bu terimin en geniş tanımı, "Batılılaşma, çağdaş bir toplum ve hürriyetçi esaslara dayanan bir devlet kurmak üzere girişilmiş teşebbüsler ve gerçekleştirmelerdir". şeklinde yapılmaktadır.⁸

Batıcılık kavramı için kullanılan ifadelerin arasında anlam bakımından nüans farkları olmasına rağmen hepsinin ortak ve hususi tarafları da bulunmaktadır. Kavramların birleştikleri nokta her bakımdan daha rahat bir yaşam ideali ve stratejisidir.⁹

Batıcılık Akımı ve Temsilcileri

Batılılaşmanın, bir zorunluluk olarak görülmesi II. Meşrutiyet dönemine özgü bir olay değildir.¹⁰ Batılılaşma hareketi III. Ahmet

⁷ Osman Kafadar, *Türk Eğitim Düşüncesinde Batılılaşma*, (Ankara: Vadi Yayınları, 1997), s. 63.

⁸ Tunaya, s. 27.

⁹ Mustafa Gündüz, *II. Meşrutiyet'in Klasik Paradigmaları*, (Ankara: Lotus Yayınevi, 2007), s. 35.

¹⁰ Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, (15 bs., İstanbul: Yapı Kredi Yayınevi, 2002), s. 415.

döneminde başlamış, III. Selim döneminde ilk başarısını elde etmiş¹¹ ve Batılılaşmanın tek kurtuluş yolu, bir ölüm kalım meselesi olduğunun kabul edildiği II. Mahmut döneminde de batılılaşma çalışmaları devam etmiştir.¹² Türkiye, bu tarihten itibaren sürekli Batı'ya yönelmiştir. Osmanlı, mağlubiyetlerin sebebi olarak Batı'nın üstünlüğünü görmüşlerdir.¹³

Bu dönemde Batıcılar Meşrutiyet'in ilanından hemen sonra İstanbul'da yayımlanan Mehtap adında bir dergide görüşlerini dile getirmeye başlamışlardır.¹⁴ Bu derginin temel teması, batılılaşmanın ihmal edilmesi halinde Osmanlı'nın kısa sürede çökeceğiydi. Dergi bu alanda geleneksel kesimlerden gelen eleştirileri de cevaplıyor ve bu çevrenin programlarının Osmanlı'nın çöküşünü hızlandıracağı görüşünü savunuyordu.1911'de Dr. Abdullah Cevdet tarafından İstanbul'da yayımlanmaya başlanan İttihad dergisinin de bu konuları fazlasıyla işlediği görülüyor. Bu dergilerin yazarları aynı zamanda Batıcılık akımının temsilcileri, Abdullah Cevdet, Celal Nuri İleri, Kılıçzade Hakkı ve Peyami Safa gibi isimlerden oluşmaktaydı. Yazarlar yazılarında metaryalizm, pozitivizm, Darwinizm ve Freudizm gibi Batı'daki akımları savunmaktaydı.¹⁵ Abdullah Cevdet II. Meşrutiyet'in ilanından bir müddet sonra İttihatçılarla olan anlaşmazlıkları nedeniyle ülkeye hemen dönmedi ve bir süre Mehtap dergisiyle Yeni Tasvir-i Efkar gazetesinde Batılılaşmanın gerekliliği ve İslâmiyet'in bu alandaki olumsuz tesirleri konusunda yazılar yazdı.¹⁶

¹¹ Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, (İstanbul: Ülken Yay., 2005), s. 205.

¹² Tunaya, s. 74.

¹³ Ülken, s. 205.

¹⁴ M. Şükrü Hanioglu, "Batılılaşma", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1999), c. 5, s. 150.

¹⁵ Hanioglu, "Batılılaşma", c. 5, s. 150

¹⁶ Hanioglu, "Batıcılık", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, (İstanbul: İletişim Yay., 1985), c. 5, s. 1384.

Batıcılar batılılaşma düşüncelerini üç esasa dayandırmaktadırlar. Bunların ilki, onlara göre Osmanlı'nın kurtuluşu Batı'ya yönelmekten geçmekteydi. Ancak, Osmanlı'nın çöküşten kurtulmasına ve Batı'ya yönelmesine geleneksel değerler ve din kurumu engel olmaktadır. Geleneksel değerler tamamen önemlerini kaybettiği ve çağın gereklerine ters düştüğü için bu değerlerden toplumu kurtarmak gerekmektedir. İkincisi, din kurumu ve onun çevredeki etkinliği toplumun önünde bir engel oluşturmaktaydı. Osmanlı'nın yegâne kurtuluş çaresi olan batılılaşmanın gerçekleşebilmesi için dinin toplumda kesin olarak ikincil bir role geçirilmesi gerekmektedir. Batıcıların son düşünceleri ise, özel girişim eksikliğini gidermekti. Bunun için toplumda teşebbüs-ü şahsi ile ilgili yeni bir etik oluşturmak gerekiyordu. Eğer toplumundaki dünyevi değerleri küçümseyen kanaat değiştirilmezse bireysel girişimciliğinin gelişmesi mümkün olamayacaktır.¹⁷

Batıcılar yukarıdaki tezlerinde ve garplılışmanın gerekliliği hususunda fikir birliğine varmalarına rağmen batılılaşmanın nasıl olacağı, Batı'dan neyin, ne kadar alınacağı hususunda fikir ayrılığına düşmüşlerdir. Abdullah Cevdet'in başını çektiği Tam Batıcılar, Buhara ile Avrupa arasında bir seçim yapılması gerektiğini savunmuşlardır. Yani her yönüyle geleneksel değerleri bırakıp tamamen Batı'ya yönelmenin Osmanlı'yı kurtaracağını iddia etmişlerdir.¹⁸ Celal Nuri'nin başı çektiği Kısmî Batıcılar ise "Avrupa bizim teknik-âliyet bakımından hocamızdır. Maneviyat ve ahlâkiyat bakımından hocalığı ve ileriliği asla kabul edilemez."¹⁹ diyerek Avrupa'nın sadece tekniği ve biliminden faydalanılabileceğini savunmaktadırlar.

¹⁷ Hanioglu, "Batıcılık", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, s. 1385.

¹⁸ Hanioglu, "Batıcılık", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, s. 1386.

¹⁹ Tunaya, s. 98-99.

Batıcılık Akımının Ahlâk ve Ahlâk Eğitimi Anlayışı

Batıcıların önde gelen temsilcilerin Abdullah Cevdet batıcılık düşüncesini savunduğu ilk dönemlerde, din ve geleneksel unsurlarından faydalanılması gerektiğini savunmaktaydı. Ancak ilerleyen zaman içerisinde bu düşüncesinden vazgeçmiş, dinin ve geleneğin etkisinden uzak ahlâk eğitimini savunma başlamıştı. Ondaki bu değişimde etkili olan *Felix Isnard'ın Spiritualime et Mate'rialisme* adlı eseri olmuştur.²⁰ Bu kitap, toplumsal gelişme için ahlâki değerlerin zorunluluğunu kabul ediyor, ancak bu görevi dinin yerine bilimsel materyalizmin yüklenmesi gerektiğini şöyle ifade ediyordu: "... Din ve ahlâk yekdiğerinden bağımsız şeylerdir. Din ahlâkın temeli değildir... Dinler umumilik çağlarında çok eskilerde yararlı olabilmıştır. Fakat hiçbir müspet ve doğal temele dayanmadıkları için, insanlar eğitim gördükçe gelecekte kaybolup gideceklerdir... Dinler, kendi başlarına insanlığı yönetmeye yeterli olan ilkelere dayalı sağlam ve gerçek bir morale yerlerini terk edeceklerdir. Çok söylenen "bize din gerekli" halk değişiminin yerine biz diyoruz ki, moral ahlâk gereklidir... Bilimsel maddecilik geleceğin felsefesidir. Zira bu sağlam moralin ve gerçek ilkelerin yerine geçmeye adaydır."²¹

Ahlâk eğitiminin dinden bağımsız bir yol izlenmesi gerektiğini savunan Abdullah Cevdet okullarda ahlâk eğitiminin mahiyetinin şöyle ifade etmektedir: "Ahlâkın en sağlamı odur ki, cenneti ve cehennemi hep insanın vicdanına koyar. İşlenilen günahı affetmek hakkını hiçbir kimseye vermez. Her türlü haydutluğu yaptıktan canlar, vicdanlar yaptıktan sonra Kabe'ye gitmek yahut birçok namaz kılmakla bütün

²⁰ Cemal Güzel, "Türkiye'de Maddecilik ve Maddecilik Karşıtı Görüşler", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, (Ankara: 1998), c. 19, s. 66.

²¹ Hanioglu, *Bir Siyasal Düşünür Olarak Doktor Abdullah Cevdet*, (İstanbul: Üçdal Neşriyat, 1981), s. 12-13.

pisliklerin, bütün cinayetlerin affedileceğine inanan ahlâk ne yüksektir ne de metindir.”²²

Abdullah Cevdet mekteplerde verilen ahlâk eğitiminin hurafelerden etkilendiği konusunda eleştirilerde bulunmuş, ahlâk eğitiminde vicdanın önemine yer vermiştir.

Ahlâk eğitimi konusunda görüşler bildiren Batıcılardan biri de Celal Nuri'dir. Celal Nuri'ye göre “Bazı dinlerin ahlâka zarar bile dokunuyor. İnsanlar arasındaki kardeşliğe mani oluyor. Bir takım ihtiraslar tevlid ediyor. Hele tövbe etmenin bütün günahların silip süpürmesi kolaylıkla ahlâkı fesat etmektedir. Son derece dindar, son derece ahlâksız kimseler çoktur. Badiyelerde namaza duran bedeviler bir yolcu görür görmez, derhal ibadeti bırakırlar, öldürme ve soygunu gerçekleştirdikten sonra ibadetlerine devam ederler.”²³

Dinin ahlâk eğitiminin kaynağı olamayacağını savunan Celal Nuri ahlâkın kaynağını şöyle açıklar: “Ahlâkın asıl badii kavvam ve kıyamı cemiyet halinde yaşayan insanların ihtiyacıdır. Bu ihtiyacât-ı içtimayenin tenevvüü ile ahlâk da değişir. Ve lalettayin bir cemiyetin muhafaza-i hissi tezayüd-i kuvvet ve refahatı için ne gibi ahlâk lazım ise işte en doğru ahlâk odur. Ahlâk, dinler mevzuundan daha eskidir. Din bir ihtiyac-ı vicdani ve zatidir. Ahlâk bir zarurriyye-i ictimaiyye ve millidir. Ahlâk kendine lazım gelen zaman ve teminatı secayanın, medeniyetin, maârifin, terbiyeyi umumiyyenin tealisinde ararsa ancak o zaman aldanmaz, yalnız dinlerin tahvifinde taharri ederse çürük tahtaya basmış olur. Çokları mükâfatı ukbaya dair dünyada ufak bir menfaati tercih ederler. Halbuki ahlâk terbiyeyi umumiyyenin hüsni idaresi ve bizzarure hulk ve hasletin incilmesi neticesi takarrür ederse sağlam olur. Kurunu vüstada, nasraniyet aleminde, din korkusu pek

²² Abdullah Cevdet, “Rubaiyyat-ı Hayyam”, *İçtihad* 109, (21 Temmuz 1330): 1-5.

²³ Celal Nuri, *İel-i Ahlakuyemiz*, (İstanbul: Yeni Osmanlı Matbaa ve Kütüphanesi, 1332/1916), s. 129.

ziyade idi. Bunula beraber edvarı mazlume-i mezkura tarihi alemin en büyük ahlâksızlık zamanlarını teşkil eder.”²⁴

Celal Nuri ahlâki bozulmanın nedenlerinden birinin de ekonomik sıkıntılar olduğunu savunmaktadır. Ona göre, “Tarihimize baktığımız ekonomik yönden sıkıntılarının olmadığı dönemlerde insanlara en güzel ahlâki özellikler bulunmaktaydı. Ancak ekonomik sıkıntılarının başlamasıyla birlikte insanlar ihtiyaçlarını gidermek için dedikoduya, iftiraya, hileye ve özellikle hafiyeliğe başlamıştı.”²⁵ Bu durum şunu göstermektedir ki, parasızlık ahlâki bozulmanın sebeplerinden biridir.²⁶ Ahlâki terakkiyatın inkişafını sadece ekonomik düzelmede gören Celal Nuri, “Ahlâkî vaaz ve nasihatlerin bu durumda hiçbir anlam ifade etmeyeceğini ifade etmektedir. Ona göre ahlâk risaleleri kadar ehemmiyetsiz bir şey yoktur. En esaslı mecele-i ahlâkiye iktisat kitaplarıdır.”²⁷

Celal Nuri’ye göre ahlâki bunalımların temelinde yatan sebeplerden biri de okullarda iyi bir ahlâk eğitiminin verilmemesidir. Celal Nuri okullardaki ahlâk eğitiminin durumunu şöyle tarif etmektedir: “Bizde bu illet-i ahlâkiyeyi tedavi edecek mekteplerde terbiyeyi ahlâkiye verilmiyor. Her şeyden evvel dimağın hafıza denilen kabiliyetini bilahere onu da öldürmek üzere inkişaf ettirmek için mektepler açmışız, Terbiyeyi his, terbiyeyi hulk, terbiyeyi beden –ki herhalde terbiyeyi hafızadan daha az mühim değildir- programımıza değil hayalimize bile girmemiştir. Daha derdi teşhis etmemişiz ki devasını tertib edelim. Mekatibimiz un öğretmek şartıyla dönen değirmene benzer. Maarif-i umumiyemiz etrafımıza yeknasak bir gaye

²⁴ Celal Nuri, *Tarih-i İstikbal -3-*, (İstanbul: Yeni Osmanlı Matbaası, 1332/1916), s. 20-21; Nuri, *İtel-i Ahlâkiyemiz*, s. 129 - 130.

²⁵ Nuri, *İtel-i Ahlâkiyemiz*, s. 13.

²⁶ Nuri, *İtel-i Ahlâkiyemiz*, s. 15.

²⁷ Nuri, *İtel-i Ahlâkiyemiz*, s. 20.

vermiyor ki bu gayede bir “ahlâk” tevlid edebilsin. Bila maksad çalışıyoruz.”²⁸

Okullarda verilen ahlâk eğitiminin yetersizliğini ve okullarda verilen ahlâk eğitiminin önemini belirttikten Celal Nuri, bu eğitim nasıl verileceğini de şöyle izah etmektedir: “Binaenaleyh bütün ahlâk risaleleri yakılabılır ve ahlâk dersleri için bu derecedeki tahsisat kesilebilir. Sarf ve nahiv, hesap ve hendese, tarih, hele tarih hususiyle coğrafya, temrinat-ı bedeniyye ve eğlenceler hep bir ders-i ahlâktır. Kabe-i muazzamanın içinde kible aramak zaid olduğu gibi mekteplere ahlâk dersi idhal etmek de zaiduzzevaiddir.”²⁹ Celal Nuri ahlâk eğitimi okullarda bir ders olarak değil okulların genel amacı içinde, öğretimin her kademesinde yer alması gereken bir problem olarak düşünüyor diyebiliriz.³⁰

Celal Nuri diğer batıcılardan farklı olarak ahlâkın irsen intikal etmesi gerektiğini savunmaktadır. Ona göre, “Ahlâk tekamül eder, çünkü toplum sürekli tekamüldedir. Bu nedenle dinler de, ahlâkın değişmesi ve gelişmesini kabul etmek zorundadır. Ahlâk son sözünü söylemiş kabul edilmemelidir. Ahlâk sistemlerinin hepsi de hakikate uygun, başarılı olamaz. Ahlâk seciyeye dahil olmalı, irsen intikal etmeli, adeta bilmeyerek gereği yerine getirmelidir. Kitap okutularak sahte bir şekilde öğretilirse faydası olmaz. Ahlâk bir “hissi müşterek” halini kazanırsa önem kazanır. İnsan bilmeyerek fazilet sahibi olmalıdır, gösteriş için ahlâk sahibi olmak, ahlâksızlıktır.”³¹

Batıcılar içinde ahlâk, ahlâk ilmi ve ahlâk eğimi konularında en çok yazı yazan Satı Bey'dir. O, özellikle eğitim konusun yazılan ilk eser

²⁸ Nuri, *İtel-i Ahlâkiyemiz*, s. 29-30.

²⁹ Nuri, *İtel-i Ahlâkiyemiz* s. 99.

³⁰ Recai Doğan, “II. Meşrutiyet Döneminde Batıcılık Akımının Din ve Eğitim-Öğretim Görüşlerinin Değerlendirilmesi”, (Doktora Tezi, AÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1996), s. 237.

³¹ Nuri, *Tarih-i İstikbal -3-*, s. 21-22.

olarak da nitelendirilen Fenn-i Terbiye adlı eserinde de ahlâk konusuna geniş bir yer ayırmıştır.

Satı Bey insanların ahlâki yapılarının kalıtımsal olarak atalarından geçeceği konusunda Celal Nuri ile aynı görüşü paylaşmamaktadır. Ona göre, her kavmin, tamamıyla kalıtımsal birer eğilim ve mizacı bulunduğunu kabul edilse bile, bundan, o kavmin tamamıyla kalıtımsal bir ahlâkı olduğu yolunda bir sonuç çıkarmak doğru olmaz. Kavimlerin meziyetleri, esasi mizaçlarına göre değil, bunun aldığı şekillere göre belirir. Bu şekiller ise, kavmin toplumsal durumlarına, eğitim şekillerine göre kararlaşıp yerleşir. Herhalde, ahlâki eğitimin etki sınırı pek geniş, eğitim çalışmalarının etki ve kapsamı pek büyük demektir. Bir kavmin doğal özellikleri, her ne olursa olsun, kavmin toplumsal durumunun ve genel eğitiminin değiştirilmesi ve ıslah edilmesi sayesinde ahlâkta da derin bir değişiklik ve verimli bir ilerleme sağlanabilir. Buna kani olmak, buna kuvvetle inanmak, özellikle bizim için çok gereklidir.³²

Buradan anlaşıldığına göre Satı Bey, her kavmin, tamamıyla kalıtımsal birer eğilim ve mizacı bulunduğunu fakat bu durumun bir neslin ahlâki yapısının tamamen atalarından kalıtımsal olarak geldiği anlamına geldiğini söylemenin anlamsız olduğunu ifade etmektedir. Satı Bey eğer ahlâkın kalıtımsal olduğu kabul edilirse, o dönemde bazı kimselerin ‘biz adam olmayız’ sözlerini de ‘fenalık bizim kanlarımızda, damarlarımızdadır, kalpsizlik bizim aslımızda ırkımızdadır’ örnekler vererek kendilerinin haklı olduklarını kanıtlamaya çalışan insanları desteklemiş olur. Oysaki terakki sahasında büyük ilerleme sağlamış Bulgarlar ve mesafeler katetmiş Bulgarlar ve Avrupalı olan Macarlar Türk kanı taşımaktadırlar. Bu göstermektedir ki bizim ahlâki zafiyetimiz

³² Mustafa Satı, *Ümit ve Azim*, (İstanbul: Kader Matbaası, 1329/1913), s. 50-51.

kalıtımsal ahlâktan değil kendi tembelliğimiz ve yeterince gayret göstermeyişiğimizdendir.³³

Satı Bey eğitimi dinsel kaynaklara dayandırmadığı gibi ahlâk konusunda da aynı yöntemi uygulamıştır. O, ahlâk eğitiminde dinsel eğitimin tesirini kabul etmekle birlikte, ahlâk eğitiminde dinin tesirinin sınırını şöyle çizmektedir, din sevgisi, fedakârlığın, ahlâkın unsurları arasında çok önemli bir yer tutar. Ancak şu da vardır ki, bu eğilim ve his bazen cahilce bir tutuculuk haline gelerek ilerleme çalışmalarına engel olabilir. Onun için çocukta din sevgisini güçlendirmek ve fakat bunun kıymet ve önemini kaybetmesine meydan bırakmamak lazımdır.³⁴

Satı Bey, ahlâk eğitiminde dinsel eğitimin tesirini kabul etmekle birlikte, bunun yaptırımını, daha çok vicdanda buluyor.³⁵ O, vicdanı, ahlâk kanunlarının en önemli doğrulayıcı aracısı olarak tanımlamaktadır. Satı, ahlâk eğitiminde vicdanın konumunu şu şekilde açıklamaktadır: “Fiillerin iyi veya kötü olduğuna hüküm veren, bizden başkalarının iyi hareketlerine karşı takdir, kötü hareketlerine karşı nefret uyandıran, bizde iyilik yapmayı emreden, kötülük yapmayı yasaklayan, iyilik yaptığımız vakit kalbimizde açıklık ve rahatlık, kötülük yaptığımız vakit ise azap veren bir şey kast ediliyor. Fenalık ve iyilik hakkında içimizde yükselen emirlerin bazen gizli bir yerden gelen ses gibi görünmesi, vicdan, akıl, his ve iradeden başka bir şey, bir husus, bir meleke bir tür ilham olduğuna hüküm vermiştir. Fakat biz bazen ahlâka zıt eğilimlerimizin, ihtiraslarımızın da hitaplarını işitir gibi olur, hatta zihni muhakemelerimiz. Ona göre ahlâk eğitiminde, vicdanın görevlerini de şöyle sıralamaktadır, İnsanı herkesten gizli kalacağına, bir cezaya ve hatta bir azarlamaya sebebiyet vermeyeceğine emin

³³ Satı, *Ümit ve Azim*, s. 51-52.

³⁴ Cavit Binbaşıoğlu, *Türkiye’de Eğitim Bilimleri Tarihi*, (Ankara: MEB Yay., 1995), s. 80.

³⁵ Binbaşıoğlu, s. 80.

olduğu hallerde bile kötülük yapmaktan koruyan şey vicdandır. İnsana kanun cezasından, hatta toplumun kötü görmesinin dışında kalan kötülüklerden dolayı bile manevi cezalar veren de odur. Onun için çocuklara münevver ve müstakim vicdanlı bir hale getirmeyi, ahlâk terbiyesinin hem amacı ve hem de araçlarının en önemlilerinden biri olarak görmek lazımdır.”³⁶

Satı Bey’in ahlâk eğitiminin gelişimi üzerinde durduğu diğer husus da bu eğitimin erken yaşlarda verilmeye başlanmasıdır. Ona göre ahlâk eğitime altı-yedi hatta beş-altı yaşlarda başlamak çok geç kalmak demektir. Ahlâk eğitime çocuğun doğumundan itibaren başlanması gereklidir.³⁷

Ahlâk konusunda görüşler bildiren ve ahlâkı ana sorun olarak gören batıcılarda birisi de Tefik Fikret’tir. O’nun yetiştiği aile ortamına bakıldığında, zamanın her Türk çocuğu gibi, küçüklüğünden itibaren gerek evde, gerekse okulda din terbiyesi aldığı görülmekteydi. Ailesi mutaassıp olmamakla beraber, sofu denecek derecede dindardı. Hacca giden dayısına annesinin ve kız kardeşinin de katılması Şair’in ailesinin dine bağlılığını göstermekteydi.³⁸ Ayrıca 1891 yılında Mirsad Dergisinde açılan yarışmada İslâmi esaslara uygun olarak Allah inancını belirten “Tevhid” adlı eseri ve sonra “Sitâyîş-i Hazret-i Padişahî” adlı eseriyle birincilik kazanması³⁹ Fikret’in gençlik yıllarında dindar bir kimliğe sahip olduğunu göstermektedir.

Tefik Fikret’in gençlik dönemindeki dini duygularını eşi şöyle anlatmaktadır: “Fikret önceleri gayet saf idi. Mevlid’i pek sever ve ezberindeki parçaları çok etkili okurdu. Her cuma gecesi Yasin-i Şerif’i

³⁶ Satı, Mustafa Satı Bey, *Mustafa Satı Bey ve Eğitim Bilimi (Fenn-i Terbiye Cilt 1 ve 2)*, (Hzrlyyn Mustafa Gündüz, Ankara: Otorite Yayınları, 2012), s. 344.

³⁷ Satı, *Ümit ve Azim*, s. 42.

³⁸ Kenan Akyüz, *Tevfik Fikret*, (Ankara: Sakarya Basımevi, 1947), s. 272.

³⁹ Hikmet Tanyu, *Tevfik Fikret ve Din*, (İstanbul: İrfan Yayınevi, 1972), s. 14.

yanık bir sesle okur, ölmüşlerine ithaf eder, namaz kılardı.”⁴⁰ Fikret’in gençlik döneminde yazmış olduğu, Sabah Ezanında, Ramazan, Sabah-ı Iyd, Şehitlikte, Köyün Mezarlığında, Asker Geçerken, Ramazan Sadakası, Mezaristan, Yenişehir Gazilerine, Sancak-ı Şerif şiirlerinde dini motiflere rastlamak mümkündür.

Gençlik döneminde dindar bir hayat yaşayan Tevfik Fikret’in otuz yaşına geldiğinde bu konudaki düşüncelerinde farklılık görülmektedir. Bu dönemde yazmış olduğu şiirlerinde isyan, karamsar, dine ve dini değerlere karşı ifadelerle rastlanmaktadır.⁴¹Bu değişimin ilk örneğini İstanbul’daki ahlâksızlığı ve ikiyüzlülüğü lanetleyen⁴² “Sis” şiirinde rastlanmaktadır.⁴³

Tevfik Fikret’in din hakkında olumsuz düşüncelerinin ahlâk anlayışına da sirayet ettiği görülmektedir. Batıcıların genelinde olduğu gibi Tevfik Fikret dini ülkenin kalkınmasında engel olarak görmüş ve dinlerin insanların ihtiyacını karşılayabilecek fonksiyonunu kaybettiğini savunmuş, ahlâk eğitimi konusunda dinden kaynaklı ahlâk eğitime karşı çıkmıştır. Gelenekçi ve dinci düşünceye karşı isyan, Tevfik Fikret’te gelenekçi ve dinci ahlâka karşı çevrilmiştir.

Tevfik Fikret ahlâkı toplum için vazgeçilmez bir unsur olarak görüyordu. Fakat buradaki dinci ahlâk değil, insancı ahlâktır. Bu da geleneklerden sıyrılmak, akla tam özgürlük vermek ve kişiyi bütün insanlığın bir üyesi, bir kardeşi yapmak sorunudur. Tevfik Fikret’in deist ahlâk görüşü, en güçlü olarak ünlü “Tarih-i kadim” şiirindedir. Çağdaş bireycilik ve deist liberalizmin ahlâkiyatını edebiyatımıza getiren Fikret olmuştur.⁴⁴

⁴⁰ Ruşen Eşref (Ünaydın), *Tevfik Fikret*, (İstanbul: Hilal Matbaası, 1919), s. 138.

⁴¹ Eşref Edip, *Tevfik Fikret’i Beş Cepheden Kırk Muharririn Tenkitleri*, (İstanbul: Asrı İlmîye Kütüphanesi, 1943), s. 42.

⁴² Hikmet Tanyu, *Tevfik Fikret ve Din*, (İstanbul: İrfan Yayınevi, 1972), s. 19.

⁴³ İsmail Parlatır, *Tevfik Fikret*, (Ankara: Akçağ Yayınları, 2004), s. 20.

⁴⁴ Berkes, s. 384-385.

Tevfik Fikret okullardaki eğitimin başarılı olabilmesi için akıl ve ahlâk eğitiminin bir arada verilmesiyle mümkün olacağını savunmaktadır. Ona göre, aklın eğitimi deneysel öğretimle sağlanacak ve çocuğa çevresindeki şeyleri görmek, incelemek, anlamak yetenek ve becerileri verilecektir. Ahlâk eğitimi ise, çocuğun ruhuna, onuruna hitap etmeye dayanarak onda “kendi kendini idareye muktedir olmak” yeteneğini uyandıracak, her türlü kötü eğilimleri düzeltecektir.⁴⁵

Sonuç ve Değerlendirme

II. Meşrutiyet döneminde Osmanlı toplumunun içine düştüğü buhranın temelinde ve toprak kayıplarıyla sonuçlanan savaşların yenilgi sebebinde ahlaki değerlerin aşınmasının bulunduğu devrin siyasi ve fikir adamlarının genel kanısıdır. Bundan dolayı değerlerin temelini oluşturduğu düşünülen ahlaki değerlerden başlanılarak, eksikliği duyulan tüm değerlerin yeni kuşaklara ve bütün insanlara aktarılması hem siyasilerin hem de fikir adamlarının ortak hedefi olmuştur. Ancak dönemin aydınları verilecek ahlak eğitiminin temellendirilmesi hususunda bu birliği sağlayamamışlardır. Dönemin aydınları bu hususta ikiye bölünmüştür. Birinciler, ahlak eğitimini dine dayalı, dinî ahlak eğitimini savunurken ikinciler ise Batı kaynaklı pedagojiye ve akla dayalı ahlak eğitimini savunmuşlardır. II. Meşrutiyet dönemi fikir akımlarından Batıcılar ahlak konusunda farklı fikirlere sahip olmalarına rağmen ahlak eğitiminin akla ve Batı kaynaklı pedagojiye dayandırılması konusunda fikir birliği yapmışlardır.

Batıcılar göre Osmanlı'yı çöküşe götüren sebeplerden birisi toplumdaki ahlâksızlığın yaygınlaşmasıdır. Bunun için ülkeyi çöküşten kurtarmanın yolu da toplumdaki ahlâksızlığı ortadan kaldırmakla mümkün olacaktır. Onlara göre topluma verilecek ahlâk eğitimini temelinde geleneksel değerler ve din değil akıl ve batı kaynaklı pedagoji

⁴⁵ Cahit Kavcar, “Tevfik Fikret’in Eğitimciliği ve “Yeni Mektep”, *AÜEFĐ*, 1972, c. 5, s. 115.

olmalıdır. Çünkü din ile ahlak birbirinden bağımsız şeylerdir. Ayrıca ahlak dinlerden daha eski konudur. Bundan dolayı dinin ahlakın temelini konulamayacağını savunmuşlardır.

Batıcılar ahlak eğitiminde vicdanı merkeze koymuşlardır. Onlara göre vicdan ahlak eğitiminde en önemli doğrulayıcı araçtır. Fiillerin iyi veya kötü olduğuna hüküm veren, bizden başkalarının iyi hareketlerine karşı takdir, kötü hareketlerine karşı nefret uyandıran, insanlara iyilik yapmayı emreden, kötülük yapmayı yasaklayan, iyilik yapıldığında kişinin kalbinde açıklık ve rahatlık, kötülük yaptığında ise azap ve sıkıntı veren vicdandır. Batıcılar, insanı herkesten gizli kalacağına, bir cezaya ve hatta bir azarlamaya sebebiyet vereceğine emin olduğu hallerde bile kötülük yapmaktan koruyan şeyin vicdan olduğunu savunmuşlardır.

Batıcılar ahlak eğitiminin çocuklara erken yaşlarda verilmesi gerektiğini, beş, altı yaşında verilen ahlak eğitimini gecikmiş olarak görmektedirler. Onlara göre II. Meşrutiyet dönemindeki ahlakî bunalımın sebeplerinde birisi de okullardaki ahlak eğitiminin yetersizliğidir. Eğer Ahlak eğitimini okullarda bir ders olarak değil okulların genel amacı içinde, öğretimin her kademesinde yer alırsa ahlak eğitimi amacına ulaşmış olur.

Bu bağlamda, Batıcılar merkezinde vicdan olan, dinden uzak ahlak eğitimini savunmuşlardır. Onlara göre ahlak dine değil akla ve pedagojiye dayandırılmalıdır. Çünkü din ile ahlak birbirinden farklıdır. Geleneksel değerler ve bütün dinler etkilerini kaybettikleri için günümüz insanların ahlak eğitiminin esaslarını oluşturamaz.

Kaynakça

Akyüz, Kenan *Tevfik Fikret*, Ankara: Sakarya Basımevi, 1947.

Berkes, Niyazi, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, 15 bs., İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2002.

Bilgin, Beyza, *Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi*, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1988.

Binbaşıoğlu, Cavit, *Türkiye’de Eğitim Bilimleri Tarihi*, Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Basımevi, 1995.

Cevdet, Abdullah, “Rubaiyyat-ı Hayyam”, *İçtihad* 109, (21 Temmuz 1330): 1-5.

Doğan, Recai, “II. Meşrutiyet Dönemi Eğitim Hareketlerinde Din Eğitim-Öğretimi”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 28, (1998), s. 363-445..

_____ , “II. Meşrutiyet Döneminde Batıcılık Akımının Din ve Eğitim-Öğretim Görüşlerinin Değerlendirilmesi”, Doktora Tezi, *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, 1996.

Ergin, Osman, *Türk Maarif Tarihi*, İstanbul: Eser Matbaası, c.I-II, 1977.

Eşref (Ünaydın), Ruşen, *Tevfik Fikret*, İstanbul: Hilal Matbaası, 1919.

Güzel, Cemal, “Türkiye’de Maddecilik ve Maddecilik Karşıtı Görüşler”, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 19, (1998), s. 62-76.

Hanioğlu, M. Şükrü, “Batılılaşma”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (DİA), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1999), c. V, s. 148-156.

_____ , *Bir Siyasal Düşünür Olarak Doktor Abdullah Cevdet*, İstanbul: Üçdal Neşriyat, 1981.

Kafadar, Osman, *Türk Eğitim Düşüncesinde Batılılaşma*, Ankara: Vadi Yayınları, 1997.

Kavcar, Cahit, “Tevfik Fikret’in Eğitimciliği ve “Yeni Mektep”, *Ankara Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 5, (1972), s. 112-127.

Lewis, Bernard, *Modern Türkiye’nin Doğuşu*, çev. Metin Kıratlı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1970.

Nuri, Celal *Tarih-i İstikbal -3-*, İstanbul: Yeni Osmanlı Matbaası, 1332/1916.

_____ , *İlel-i Ahlakiyemiz*, İstanbul: Yeni Osmanlı Matbaa ve Kütüphanesi, 1332/1916.

Satı, Mustafa, *Mustafa Satı Bey ve Eğitim Bilimi (Fenn-i Terbiye Cilt 1 ve 2)*, Hazırlayan Mustafa Gündüz, Ankara: Otorite Yayınları, 2012.

_____ , *Ümit ve Azim*, İstanbul: Kader Matbaası, 1329/1913.

Tunaya, Tarık Zafer, *Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri*, İstanbul: Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık, 1999.

Tanyu, Hikmet *Tevfik Fikret ve Din*, İstanbul: İrfan Yayınevi, 1972.

Ülken, Hilmi Ziya, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, İstanbul: Ülken Yayınları, 2005.

Künye:

Yazıbaşı, Muhammed Ali, "II. Meşrutiyet Dönemi Batıcılık Akımının Ahlak Anlayışının Değerlendirilmesi", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi I*, (2014): 117-135.